

Puskás Anikó

Kötelezők újratöltve: Bánk bán – junior –

Bevezetés

Katona József *Bánk bánja* az első nagy, magyar nemzeti drámánk, ám nem csak ezért megkerülhetetlen akár irodalomról, akár színházról folytatott diskurzusaink során. „A Bánk bánnak ugyanis még ma sincs vetélytársa. Mindmáig a legjobb magyar dráma.”¹ És ezt a nézetet irodalomtörténészek, irodalmárokon, színészek, rendezőkön – az úgynevezett „szakembereken” kívül számos kultúrákedvelő ember osztja.

A darab története elkallódással kezdődik: a mindössze 23 éves Katona az *Erdélyi Múzeum* pályázatára szánt műve valószínűsíthetően meg sem érkezik Kolozsvárra. A később jelentősen átdolgozott művet a cenzúra nem engedi sem kinyomtatni, sem pedig előadni. Az ősbemutatóra végül a szerző halála után három évvel, 1833. február 15-én kerül sor Kassán, a sors iróniája, hogy Melinda szerepében éppen Katona plátói szerelmével, Déryné Széppataki Rózával. A mű aztán csodálatos szereposztásokat élt meg, legendás Bánk bánokat (Bessenyei Ferenc, Sinkovits Imre, Básti Lajos, Bubik István), Gertrudisokat (Jászai Mari, Sulyok Mária, Ronyecz Mária, Pásztor Erzsébet), Tiborcokat (Maklár Zoltán, Szirtes Ádám, Avar István) és Melindákat (Déryné Széppataki Róza, Molnár Piroska) láthattunk a színpadon.

Hevesi Sándor rendezése: merénylet a magyar nemzet ellen?

I. Átrendezés és változtatás mint a siker zálogai

Hevesi Sándor, a hajdani budapesti Nemzeti Színház igazgatója, esztéta, színműíró így vall a darabról: „Arról van szó, hogy a jövőben ne csak kegyeletből adjuk elő a Bánk bánt az ifjúság számára évente egyszer-kétszer [...], ezért úgy nézem ezt a drámát, mintha Katona József tegnap nyújtotta volna be hozzám, s így csak azért adom elő, mert a lehető legnagyobb sikert várom tőle. Nem akarok elmenni a Nemzeti Színháztól addig, amíg Katona Józsefnek nincs nálunk sikere. Mert szent meggyőződésem, ha ezt a darabot teljesen átrendezzük és megfelelő, komoly dramaturgiai változtatásokat eszközölünk rajta, ez a darab lesz az, amely a siker nagysága szempontjából is eseményt fog jelenteni.”²

1 Hegedűs Géza – Kónya Judit: *A magyar dráma útja*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1964, p. 40.

2 Katona József: *Bánk bán junior*, Nemzeti Színház Színműtár, 2009, p. 83.

Hevesi végül kétszer is megrendezte a darabot, az első bemutatót 1916. január 1-jén tartották (Bánk bán szerepében Kürti József, később Ódry Árpád és Bakó László, Gertrudisában pedig Jászai Marival), majd a másodikat 1930. április 24-én.

Az első rendezésről Szász Károly írt részletes, ám elmarasztaló kritikát. Sebestyén Károly, valamint a *Pesti Napló* Sz. Gy. monogramos kritikusa is megállapította, „a rendezés legnagyobb nehézsége: két színjátszó stílus egybehangelése volt”.³ Kállay Miklós a gyors, és emiatt néha érthetetlen szövegmondást kifogásolta, valamint a szereplők – saját egyéniségük szerinti – hol patetikus, hol naturalisztikus játékát.

II. Közvagyonból közpréda?

A kritikákból tanulva a Nemzeti Színház igazgatója másodszor is színre vitte a *Bánk bán*t. Ez a rendezés nagy vitát robbantott ki kulturális körökben, de éppen ilyen konstruktív mozgolódás volt a cél: Hevesi ugyanis a darab újbóli színrevitele előtt, 1928. október 21-én, napilapok hasábjain kérte ki kritikusok véleményét újszerű terveivel kapcsolatban. Egy két nappal korábbi, a *Budapesti Hírlap* főszerkesztőjéhez írott levelében leszögezi, nem kíván változtatni a *Bánk bán*on, mindössze az eddigi húzásoktól eltérőeket kíván végrehajtani és jeleneteket csoportosít át. Ez az addig megszokottaktól eltérő módú rendezés (jelentős szöveghúzások, jellemek megváltoztatása, jelenetek összevonása-kihagyása) végül nem kis indulatokat váltott ki. Császár Elemér egyetemi tanár szerint Hevesinek előbb meg kellene jelentetnie az átdolgozást, hogy a hozzáértők utána mondhassanak véleményt róla. *Négyessy László* is határozottan tiltakozott Hevesi terve ellen, mondván, „ha ma az egyik igazgató átalakítja Bánk jellemét, holnap egy másiknak eszébe jut átalakítani Gertrudisét, egy harmadiknak Melindáét. Hol lesz itt megállás? A *Bánk bán* nem közvagyon lesz, hanem közpréda.”⁴

Kecskemét városa tiltakozásra szólította fel az ország törvényhatóságait, és még az Országgyűlésben is elhangzott egy indulatos interpelláció – úgy látszik, nem csak ma vált ki indulatokat egy szokatlan műértelmezés. „Inkább maradjon Katona József remeke továbbra is előadatlanul, legyen az csak a csendes magyar, szomorú hajlékok lakosainak, a magyar intellektueleknek imádságos könyve, inkább magukban búsongjanak, lelkesedjenek és épüljenek annak örök érvényű tanításain, de a nemzeti első színpadára ezt megváltoztatott alakban hozni, azt hiszem, merénylet volna a magyar nemzet élő lelkiismerete ellen.”⁵

Pontosan nem lehet tudni, hogy ez a második rendezés mennyiben valósította meg Hevesi eredeti terveit – a támadások hatására engedett-e belőle –, a rendezői példányából azonban nyomon követhető, milyen változtatásokat vitt véghez. A korábbi előadásoktól eltérően elhagyta az I. felvonás Előversengését, az első, amúgy értelmezésben nagyon is fontos Ottó–Biberach-jelenetet: „Ah Biberach! Örvendj! Bizonyyal az / enyim fog ő – az a szemérmes angyal – / enyim fog ő lenni...”⁶

Hevesi rendezése leginkább a színváltoztatásokat érintette, az eredeti II. felvonást az I.-be vonta, II.-ként játszatta az eredeti III. és IV. szakaszt, az utolsó felvonásra pedig mindössze az V. szakasz maradt, az is erős húzásokkal. Az utolsó rész pontos szövegét azonban sajnos nem ismerjük, a rendezői példányból ugyanis hiányzik ez a részlet. Hevesi az addigi *Bánk bán*-előadások legrövidebbikét hozta létre, a mű teljes szövegének mintegy

3 Orosz László: *A Bánk bán értelmezéseinek története*, Krónika Nova Kiadó, Budapest, 1999, p. 63.

4 Uo., p. 62.

5 Uo., p. 62.

6 Katona József: *Bánk bán*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980, p. 13.

40%-át hagyta el, köztük hosszabb monológokat (Petur, Tiborc, Bánk), és olyan részleteket, amelyek ugyan a szereplő jellemét árnyalták, de nem vitték előbbre a cselekményt. A kritikusok egybehangzóan azt is hibának tartották, hogy Bánk nem tanúja sem a Melinda–Ottó („*Ál- / orcából, undok ember! Ó, szerelmes / jó, Istenem, be csalatkozték...*”; 46–51), sem pedig a Gertrudis–Ottó („*A kis majom harap...*”⁷; 52–58) jelenetnek, valamint hogy a Bánk és Gertrudis utolsó, gyilkossággal végződő jelenetének 187 sorából 90 kimaradt. Ez utóbbi húzás szerintük ugyanis a királyné iránt érzett jogos indulatot politikai merényletté silányítja, ahogy Kárpáti Aurél a *Nyugatban* írta, „*a meggyalázott férji becsülete – háttérbe szorul, jelentéktelenné törpül.*”⁸

III. További újító rendezések

Az 1945 előtti utolsó nemzeti színházi előadást *Németh Antal* rendezte, aki 1935-től volt a színház igazgatója. Terjedelmes könyvben foglalta össze a korábbi *Bánk bán*-előadásokat, és noha ennek köszönhetően évszázados rendezői tapasztalatokat ismerhetett, saját rendezői elképzelésében jóformán csak szcenikai változtatásokat eszközölt. Kétszintes játékkeret alakított ki, valamint kedvelt díszlettípusát, a forgószínpadot is alkalmazta. Németh scenográfiai munkásságának egyik legkiemelkedőbb pontja volt a *Bánk bán* 1936-os előadásához készült díszlete, amely a modern orosz és német szcenikát tükrözte. „*A forgószínpadra emelt monumentális építmény tizenhat méter magas sötétkék körfüggöny előtt szabadon lebegett a világítótérben. [...] Ez a monumentális, vázszerű konstrukció a színjáték volt, és leendő helyszíneit is láthatta a közönség; ezáltal az folyamatosan hatott a dráma egészére.*”⁹

Takáts Emőd 1988-as rendezése a szöveg és a konfliktus értelmi síkjára hangsúlyt helyező játéktílust igyekezett felerősíteni a nagy érzelmekkel szemben, ám a komáromi Magyar Területi Színház fennállásának 35. évfordulója alkalmából bemutatott előadás kinos bukás volt. *Szilvássy József*, az *Új Szó* egykori főszerkesztője írja visszaemlékezésében, Takátsnak „*igazgatóként egy ideig nem is jutott elég ideje az elmélyült művészi munkára*”¹⁰, ennek eredményeképpen pedig „*statikus, rendezői szempontból homályosan vagy felületesen értelmezett helyzetek és viszonyok tették vontatottá az előadást*”.¹¹

Problémafelvetés: a Bánk bán – junior –

I. Siker, melyért a színház felel

„*A klasszikusok színpadi rendezése [...] csakis ott és csakis akkor válik művészetté, ha eleven kapcsolatot tud teremteni a régi mű és az új közönség között, szóval, ha a régi művet megint*

⁷ Az idézetek forrása inentől: Katona József: *Bánk bán*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980.

⁸ Orosz i. m., p. 63–64.

⁹ István Mária: *A díszlet- és jelmeztervezés és a fénytechnika története*, Magyar Színháztörténet 1920–1949 http://tbeck.beckground.hu/szinhaz/htm/35.htm#_edn19 (letöltve: 2010. december 15.).

¹⁰ *Bánk bán*-mozaikok. Pillanatképek Katona József drámájának 175 éves színpadi történetéből. Komárom, 1988. január 28. Rendező: Takács Emőd <http://www.oszk.hu/hun/kiallit/virtualis/bank/lapok/komarom.htm> (letöltve: 2010. december 15.).

¹¹ Uo.

beleleveníti a köztudatba”¹² – írta Hevesi Sándor Katona halálának 100 éves évfordulója kapcsán, 1930-ban. Tanulmányában fejtegeti a múlt *Bánk bán*-előadásainak problémáját, és felteszi a kérdést: a félsikerért vajon a darab vagy a színház felel. Hevesi ekkor már két sajtó *Bánk bán*-rendezésen van túl, a második premierje alig egy hónappal azelőtt volt. A cikkben aztán így vall ez utóbbi előadásról: „az új *Bánk bán* tehát, mely Katona betűjéhez is ragaszkodik s húzásokon vagy visszahúzásokon kívül semmit sem változtat a szövegen. [...] Elejti a feleslegest, hogy annál erősebben hangsúlyozhassa a szükségést. [...] Nem régi reprodukciót (ti. akartunk), hanem új élményt. Lehet-e jobban tisztelni egy régi drámaíróét, mintha úgy tekintjük a munkáját, hogy csak két hónappal ezelőtt adta be a színházhoz? Van-e nagyobb bizonyosága, döntőbb tanúja egy régi drámaíró aktuális erejének, mint hogyha úgy lehet nézni a művet, hogy csak most írta és a mai közönség számára? S lehet-e egy színháznak nagyobb öröme, mint ha a viruló jelen mellé odaállíthatja az élő multat – s kettejük között állva tekinthet a jövőbe?”¹³

II. Bánk bán ebihal-szereposztásban¹⁴

És hogy miért volt szükség Hevesi Sándor ily részletes idézésére? Nos, ennek oka nem más, mint a 21. század megszokottól eltérő *Bánk bán*-rendezése, mellyel szintén a budapesti Nemzeti Színház igazgatója próbálkozott. Az *Alföldi Róbert* névvel fémjelzett darabot 2009. október 23-án mutatták be a nemzet kőszínházában, a premier korábban, a Szentendrei Nyári Fesztiválon volt július 11-én. Alföldi *Bánk bánja*, pontosabban *Bánk bán juniora* az eddigi „botrányos” rendezéseknél még „botrányosabb”: a szerepeket egytől egyig fiatal színészek játsszák, farmerben és pólóban, központi szerepet tölt be egy óriási medence, amibe és amiből a szereplők ki-be ugrálnak, ruhástul, vagy éppen fürdőruhában. Van még gitározás és rockzene, babakocsiban keservesen síró műanyag csecsemő, lángokban álló színpad és Szózat is.

A Nemzeti Színház *Bánk bánját* alig másfél éve játsszák, óriási érdeklődés és renomé közepette. De vajon mégis miben rejlik e páratlan (és nem fél)siker? A színészekben? A díszletekben? A szövegezésben? Netán a medence központba helyezésében? Szinte lehetetlen küldetés a siker zálogát kutatni, különösen egy olyan darab esetében, melynek szakirodalma kis túlzással szinte egy egész könyvtárat tölt meg, ám Hevesi gondolatai fogódzót nyújthatnak. Az igazgató-rendező a régi mű-új közönség kapcsolatát hangsúlyozza, a köteléket, ami a régvolt művet közelebb hozza a mai ember számára: a rendezésnek tehát úgy kell tekintenie a klasszikusra, mintha szerzője azt most és a mai közönség számára írta volna. A *Bánk bán* azonban korántsem az a mű, amellyel könnyű dolga lenne rendezőnek és színésznek, nézőnek és olvasónak. A nyelvezettel ugyanis meglehetősen nehéz megbirkózni, noha manapság már többnyire az Illyés Gyula által „magyarított” (értsd: átírt) változatot ismerjük. Az archaikus szavak, a szokatlan szórend és a hosszas, tömör monológok tovább nehezítik a cselekmény szálainak követését.

¹² Hevesi Sándor: *Bánk bán problémák* (Katona József centenáriumaéhoz), Nyugat, 1930. 8. szám <http://www.huszadikszazad.hu/kultura/bank-ban-problemak-katona-jozsef-centenariumahoz> (letöltve: 2011. május 10.).

¹³ Uo.

¹⁴ A cím utalás Molnár Gál Péter *Népszabadság*ban megjelent kritikájára: Molnár Gál Péter: *Bánk ebihal-szereposztásban*, *Népszabadság*, 2009. július 13. http://nol.hu/kult/szinhaz/a_nap_kritikaja_mgp_bank_ebihal-szereposztásban (letöltve: 2011. május 16.)

III. Tekintettel a rendezői szándékra

A színházi előadások esetében sokszor nehéz dolgunk van a rendezői szándékot illetően. A mai színházkritika-írás sarkalatos nézete¹⁵ szerint az elemzéshez nem szükséges tudnunk, mi volt a rendező szándéka a művel, azt pedig, hogy mi a darab által sugallt „mondanivaló”, teljes mértékben elveti. Ahány ember, annyiféle műértelmezés, vagyis ugyanaz a darab mást és mást mond a rendezőnek, a színészeknek, minden egyes nézőnek és kritikusnak. Ennek értelmében az a rendezés hibás tehát, amelyik erőszakosan akarja saját gondolatát közvetíteni. Az esetek nagy részében, különös tekintettel a régebbi rendezésekre – eltekintve néhány kivételtől – ráadásul nem is áll rendelkezésünkre olyan dokumentum, amely a rendezői szándékra utalna részletesebben.

A bevett nézetnek némiképp ellentmondva én azonban szeretnék idézni néhány gondolatot Alföldi Róberttől, aki a Magyar Televízió *Ma reggel* című műsorának volt a vendége¹⁶ a bemutató előtt, 2009. október 22-én a két főszereplővel, *Bánfalvi Eszterrel* és *Fehér Tiborral*. Teszem ezt mindazért, mert vallom, a rendezői szándék pontos ismerete hozzájárulhat a saját műértelmezés eredményességéhez is, másrészt segít megérteni a rendezésben használt elemeket, melyek megfejtése ennek hiányában sikertelen lehet, rossz esetben akár még el is torzulhat.

a) Megtartott Proológus és búcsúbuli

Először is, a Hevesi által oly hangsúlyozott régi mű–új közönség visszaköszön Alföldinél is, amikor az a *Bánk bán* juniorról vall: „Azt gondolom, hogy akkor lesz élő a színdarab, ha ahhoz lesz valami közünk igazán. Tehát akár megtaláljuk benne a saját problémáinkat, akár megtaláljuk benne a belső feszültségeinket, érzeteinket. Mindannyian átestünk a kötelező *Bánk bán*-színházlátogatásokon, és – anélkül, hogy bárkit is megbántanék – nem hiszem, hogy nagyon jó emlékeink vannak erről. Mi pedig nagyon szeretnénk azt, hogy ez a fiataloknak is abszolút keményen és abszolút valóságosan egy színházi estét tudjon adni. Éppen ezért kezdtem el fiatalokkal csinálni.”¹⁷

Másodszor, Hevesi színeket érintő változtatásai és a szövegghúzások Alföldi rendezésében is fellelhetőek. A *Bánk bán* junior két felvonásban sűríti össze az eredeti öt szakaszt, az I. felvonás a harmadik szakasz nagyjából feléig tart¹⁸, míg a II. felvonás Ottó és Biberach utolsó jelenetével kezdődik. Alföldi megtartja a Proológust, amelyből kiderül, Ottó csupán vad szenvedélyt érez a nagyúr felesége iránt. „Pedig még ma kell, hogy az enyém legyen! / Tudod miért? Szerelmet érzek és a / Paradicsomból leszek száműzött, / ha nem nyerem el még ma kegyelmét”(9) – mondja Ottó, ám Biberach így válaszol: „Ó, / rajongó szerelem, te! – / épp ily szerelmet érzett az a / kígyócska, mely Éva csábítója volt.”¹⁹(9)

Nemcsak hogy e Proológus marad meg a felvonás elején, hanem a rendező egy afféle érzelmezést segítő blokkot is hozzátesz, a darab ugyanis *búcsúbállal* indul. Az utasítás

15 Dr. Kékesi Kun Árpád: Előadás-elemzés – Kreatív írásgyakorlat (színházi szakírás), 2010–2011. tanév, tavaszi félév, Színház- és filmművészeti szakíró-kritikus szak, Színház- és Filmintézet.

16 *Bánk bán*. Fehér Tibor, akinek nem épp puszipajtása volt a darab – eddig, MTV, *Ma reggel*, 2009. október 22. http://premier.mtv.hu/Hirek/2009/10/22/08/Bank_ban_Feher_Tibor_akinek_nem_epp_puszipajtasa_aspx (letöltve: 2011. május 20.).

17 Uo.

18 Katona József: *Bánk bán*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980, p. 113.

19 Az idézetek forrása inentől: Katona József: *Bánk bán junior*, Nemzeti Színház Színműtár, 2009.

szerint: *kerti parti. Világító medence. Pezseg. Hívogató ezüst fényben gőzölög. Cigaretta és csillám. Gertrudis énekel.*²⁰ A királyné és öccse egy moldvai csángó népdal, az *En is drága, te is drága* sorait éneklí németül. Ugyanezt a dalt hallhatjuk Melindától és fivéreitől spanyolul, végül Peturtól, magyarul. A részlet – azonkívül, hogy a gitárkísérettel, fuvolával kísért dalok afféle in medias res-kezdést és erős akusztikai élményt jelentenek – mondhatni, tisztázza a darab status quo viszonyait: ki kivel van, ki német, ki spanyol, ki magyar.

b) Egy példa az értelmezés nehézségeire

Alföldi továbbá kiküszöböli a Hevesi-rendezés oly sokat bíralt két jelenet (Melinda–Ottó és Gertrudis–Ottó) hibáját azzal, hogy Bánk egy oldalszoba rejtekéből tanúja felesége és a herceg beszélgetésének, igaz, már csak azt a momentumot látja, amikor Ottó magához szorítja Melindát – azt már nem, ahogy a haragos nő ellöki magától a férfit. Bánk szintén kihallgatja, mikor Ottó a nővérel, a királynéval beszélget a sikertelen csábításról, a szöveggönyv utasítása szerint a jelenet végén Bánk „a medencéből – mint aki a víz alól hallgatózott volna – mászik elő.”²¹

Alföldi megoldása azonban felvet egy dilemmát: ugyanis a két, egymást követő jelenet utáni Bánk-monológ (30) elsőre nem egyértelmű. A már idézett utasítás feltételes módot tartalmaz, és a monológ sem támasztja alá egyértelműen, a nagyúr valóban hallotta-e Ottó–Gertrudis beszélgetését, és ezáltal azt is, a királyné fivére segítségére van a csábításban. „*Melinda tiszta – de – sírt! – Mi / sírnivalót lelt azon a pondrón?! –*” – hangzik a részlet.

Érdemes a szöveggönyvből szó szerint idézni Melinda és Ottó jelenetének utolsó részét:

OTTÓ

Midőn Fülöp király megölése miatt,
gyanúba jővén, szenvedésemet
elbeszéltem néked, oly szerelmes érzés
csillámlott kedves könnyeidben –

MELINDA

A részvét volt csak – tudhatod.

OTTÓ

Engedj meg! vak valék, mivel szerettem;
de többé nem vagyok, ki voltam egykoron,
az az Ottó oda maradt Merániában,
s egy másik termett itt általad, Melinda.
Akkor születtem újra én,
mikor először megláttalak,
hát vétek-e ez?

MELINDA

Ó, hogy én csak sírhatok!

²⁰ Uo., p. 6.

²¹ Katona József: *Bánk bán junior*, Nemzeti Színház Színműtár, 2009, p. 30.

OTTÓ

Melinda, *kíméld könnyeid záporát!*
Drágák azok nekem, mert vigasztalói
Megátkozott jövőmnek.

MELINDA

Sajnálalak, Ottó! De szerelmentől
Egy lehet csak boldog és szerencsés –
Az pedig Bánk.

OTTÓ

Boldog ember!
(kezet csókol; hosszan. Bánk belép; észreveszi; döbbsentet néz;
kiszédeleg)

MELINDA

(elhúzza a kezét)

A Bánk-monológ idézett két sora utalhat arra, hogy Bánk nemcsak az utolsó momentumot nézte végig felesége és a csábító jelenetéből, hanem azt is hallotta, amikor Melinda az Ottó iránti részvét könnyeiről beszél, egy korábbi – sem a műben, sem az előadásban be nem mutatott – jelenetre utalva. Ottó szerelmi vallomása Melindából a Bánk által kihallgatott jelenetben dühöt vált ki, „*ó, hogy én csak sírhatok!*”(25) – mondja, mire Ottó válaszol: „*Melinda, kíméld könnyeid záporát! / Drágák azok nekem, mert vigasztalói / megátkozott jövőmnek!*”(25). Ezek akár azok a könnyek lehetnek, melyekről Bánk beszél. Amennyiben korábbi, nem bemutatott Ottó–Melinda-jelenet könnyeire utal a nagyúr monológja, úgy Bánk a kihallgatott csábítási jelenetet majdnem az elejétől láthatta, ha pedig magára a csábítási jelenet könnyeire, akkor is hallania kellett Melinda válaszát Ottó vallomására: „*Sajnálalak, Ottó! De szerelmentől / egy lehet csak boldog és szerencsés / az pedig Bánk.*”(25)

A vitás helyzetet a rendezés dönti el: Bánk ugyanis csak akkor lép be, majd fordul ki szédülten a rejtekajtón, amikor Ottó éppen Melindát öleli, ennek értelmében az asszony sírásáról csakis Gertrudis és a herceg részben vagy egészben kihallgatott beszélgetéséből – „*Ottó: De könnyeit tekintve – Gertrudis: Sirt is? És te róla mégis le akarsz mondani?*”(28) – értesülhetett. Tehát nem csak *hallgatózott volna*, hanem *hallgatózott* is.

Mindezek ismeretében tehát más értelmezés felé lehet tovább haladni. A lopva elkapott ölelkezés felkelti Bánk kételkedését felesége hűségében, melyet a kihallgatott csábítási terv Ottó és Gertrudis között pedig tovább erősít. A tragikus végkifejlet, a királynégyilkosság ezáltal már nem „politikai merénylet” lesz, hanem tulajdonképpen jogos férfiúi bosszú, amely Bánk jellemének megítélését is más irányba viszi.

c) Nem csak víz²²

„*A Bánk bán – junior fordulat Alföldi Róbert rendezői pályáján*” – olvasható Tompa Andrea kritikájában.²³ – „*Eldobta korábbi rendezői díszzeit, eldobta az egy-másfél évtizede rá oly jellemző effekteket,*

22 A cím Tompa Andrea kritikájára utal: Tompa Andrea: *Nem csak víz*, Színház, 2009. december
http://www.szinhaz.net/index.php?option=com_content&view=article&id=35465:nem-csak-viz&catid=37:2009-december&Itemid=7 (letöltve: 2011. május 15.).

23 Uo.

el a hatásvadászatot. Megtartotta az őt mindig foglalkoztató társadalmi olvasatot. Színpada díszteleenné vált, kiürítette, kidobta a fölös képeket és szimbólumokat. S az üres térben felfedezte a színészt, az embert és az ember–ember közötti kapcsolatot [...] Egy hatáselemet azonban megtartott, azt radikálisan felmagyitotta, és a nézőt arra invitálta, hogy valós és szimbolikus-asszociatív térként, »helyként« élje meg. A színpad előterében egy hatalmas medence szolgál a felsőbb réteg szórakozóhelyéül, parti-medencéül, magánuszodaként.”

Daróczi Sándor díszlettervező valóban lecsupasztított színpadképet tervezett. A nyitójelenetben mindössze húsz szék, egy mikrofonállvány és egy dobfelszerelés áll a színpadon: jelzésértékű díszlet, melynek köszönhetően a néző elrugaszkodhat a historizáló értelmezéstől és a darab tanulságait saját életére vagy éppen annak a kornak a jelenére vonatkozathatja, amiben él. Fontos dramaturgiai szerephez jut a színpad előterében álló medence, a „*nagy közös pocsolya, amelyben mindenki a maga módján megmártózik, vagy indulatosan fejest ugrik bele. És sejtethjük: börtön ez, lesznek, akik itt lelik halálukat, s a vizet a kiontott vér majd vörösrre festi.*”²⁴

A szereplőket mind valamiféle hő feszíti, kit a szerelem tüze, kit hevítőpor, kit a düh, kit a bosszú; jó szolgálatot tesz a csaknem 7000 literes medence, ki-ki ebben csillapítja a testét és lelkét égető hevülete. A víz csodálatos közeg: mindig és minden mozgásban van benne, ugyanakkor a megtisztulás metaforája is. Elsőként Gertrudis veti magát kéjsóváran a vízbe, de itt rejtőzik el Bánk bán is, bizalmas beszélgetéseket kihallgatva, és ugyanitt tempózik később a szemérmes Melinda az erőszak előtt. Ez utóbbi jelenet jól fejezi ki, Melinda ugyan tiszta (vagyis ártatlan), de mégsem tehet semmit sem, amivel később majd lemoshatná magáról a rajta esett szégyent. Ugyanez elmondható Gertrudisról is, őt sem tisztítja meg a medencében bekövetkezett halála sem, sőt a vízben szétáramló vére romlott életének mementója marad.

A víz kifejezi a reménytelenséget, amit a szereplők cselekedeteik, tetteik után éreznek: a kéjvágytól fűtött Ottó hiába kapja meg Melindát, ez mégsem hozza meg neki a várva várt gyönyört, a meggyalázott Melinda önhibáján kívül lesz méltatlan Bánk szerelmére, és Bánk, őt magát pedig nem oldozza fel még a gyilkosság sem. A medencében köt ki a babakocsi, a csecsemő Somát, a keservesen ordító műanyag babát éppen az esztét vesztett Melinda teszi vízre. Bánknak és feleségének a szerelme szó szerint és képletesen is semmissé válik a vízben, abban a vízben, ami később készségesen befogadja Melinda holttestét. Bizonyos, hogy a medence a darab központi témája, és éppen szerepének sokféle értelmezhetősége adja a rendezés erősségét. „*A víz: élő anyag, eleven test, dekoratív tér, amúgy a dráma visszatérő motívuma. Petur számára ő és a meráni: tűz és víz. Maga Petur »vízözönként zúg«.* Víz, ami Bánk szeméből patakzik. Mert férfi, hát letagadja, hogy könny volna. Egy uszodányi könny. A bán könnyei. S a királyé. A férfiaké, akik túl erősek, vagy túl gyengék, hogy bevallják könnyeiket.”²⁵

d) A valaha volt legfiatalabb szereposztás

A medencén és a kopár színpadképen kívül a *Bánk bán junior* sokat kritizált és egyben sokat dicsőített elemét jelentik a fiatal szereplők. Könnyű egyszerű polgárpukkasztásnak, megbotránkoztatásnak titulálni eme szokatlan rendezői megoldásokat, ám rögtön másképp értelmezzük őket, ha ismerjük Alföldi szándékát: „*Azért csinálja az ember ezeket, hogy megpróbálja leszedni a darabról a rárakódott, valós-vélt, működő-nem működő elvárásokat, hogy*

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

egy olyan helyzet teremtődjön: újra rá lehet nézni a darabra. [...] Az volt a nagy élmény, hogy nem érthető nehezen, hogy nem unalmas, hogy nem régi, hogy az ember pontosan megtalálja benne a ma kérdéseit; nagy rácsodálkozásunk volt mindannyiunknak a darabra. És éppen azért van medence, azért van rockzenekar, éppen azért van ott, hogy junior, éppen azért van ez a megközelítés. Nagyon reménykedem abban, hogy akik eljönnek megnézni, azok nem azt fogják mondani, hogy nehezen olvasható, meg nehezen érthető, hanem nekik is meglesz ez a rácsodálkozás, hogy ez egy nagyon-nagyon jó színdarab.”²⁶

Bizonyos, a *Bánk bán junior* nem tipikus rendezés: nem láthatunk tipikus, szakállas Bánkot, tipikus, gőgös Gertrudist, tipikus, naiva Melindát. De ez még nem azt jelenti, hogy nem működik a darab. A szereplők egytől egyig fiatalok, nem megszokott szereposztás. Ez a momentum az egyik legfontosabb eszköz a célhoz: befogadhatóvá tenni egy eredetileg 13. századi történetet a mai generáció számára. A legidősebb *Makranczi Zalán* (Petur), *Földi Ádám* (Biberach) és *Bánfalvi Eszter* (Gertrudis) a maguk 31 évével, *Mátyássy Bence* (Ottó) és *Martinovics Dorina* (Izidóra) 29, *Szabó Kimmel Tamás* (Endre) és *Előd Álmos* (Simon) 26, *Radnay Csilla* és *László Attila* (Solom) mindössze 25 évesek. Három szereplő – köztük a címszereplő *Fehér Tibor*, *Szatory Dávid* (Miklós) és *Farkas Dénes* (Tiborc) – pedig a darab bemutatójakor még a Színművészeti Egyetem növendéke volt.

„Kíváncsi voltam arra, hogy ezek a fiatal színészek, ezek a fiatal emberek mit találnak ebben a darabban, találnak-e valamit, lesz-e hozzá közük”²⁷ – mondja Alföldi. A próbafolyamat kezdetén a szereplőknek egy-egy jelenetet kellett választaniuk és színre vinniük egyedül, a rendező ugyanis tudni akarta, megértik-e azt, amit olvasnak. Bánfalvi Eszter egy másfél oldalas Izidóra–Gertrudis-jeleneten dolgozott három-négy napig: „Komoly feladat volt, hogy ezeket a bonyolult, régies mondatokat jelenidejűvé tegyük.”²⁸ Fehér Tibor pedig heteken át csak a *Bánk bánt* olvasta-értelmezte, ceruzával megjelölte a kérdéses, vagy éppen fontos részeket.

A *Bánk bán* „kötelezősége” túl remekmű, mert képes olyan konfliktusokat, élethelyzeteket, situációkat megörökíteni, melyek örök érvényűek. Ott van Gertrudis, aki megkérdőjelezhetetlenné válik önmaga számára, ám a hatalom birtokosaként nem képes ember maradni, szinte animális módon ragaszkodik egy régen volt asszony szerepéhez. Bánfalvi Eszter karaktere mesterien megformált, élettel tölti meg a hataloméhes és öntelt intrikust. És ott van az öccse, Ottó, a buja és léha örömeket hajszólo aranyifjú, akit már nem tud kielégíteni a könnyű préda, ezért komolyabb hódítás után néz. Kiszemeltje a jég hideg szépség, Melinda, a távollévő Bánk nagyúr felesége. A legdrámaibb talán a Tiborc-ként guberáló Farkas Dénes, a szinte gyermeki figura esetlensége az aggyastán helyett. A darab legdrámaibb pontja pedig éppen Tiborc és Bánk dialógusa, ami valójában két, párhuzamos monológ, az idegenség iskolapéldája ahogyan ők ketten elbeszélnek egymás mellett: az egyik a mindennapi megélhetéséért remeg, a másik megszaladt szívéért. Fehér Tibor alakítása különösen szembetűnő, a néző is inkább az ő zaklatott nádorára figyel, mintsem a maradékokat összekapargató Tiborcra. Bánk erős jelenléte azonban nemcsak ebben a jelenetben figyelhető meg, hanem akkor is, amikor kérlelhetetlenül üvölti Melindának: „Hazudsz! Hazudsz!” Ennek köszönhető a feszült pillanat, a történet átfordulása a megváltótathatatlamba, és a néző már reménykedni sem mer a megbocsátásban.

26 *Bánk bán. Fehér Tibor, akinek nem épp puszipajtása volt a darab – eddig*, MTV, Ma reggel, 2009. október 22. http://premier.mtv.hu/Hirek/2009/10/22/08/Bank_ban_Feher_Tibor_akinek_nem_epp_puszipajtasa.aspx (letöltve: 2011. május 20.).

27 Uo.

28 Uo.

e) Enyim bizonynal ő, enyém bizonynal ő

A darab nyelvezete paradox módon egyszerre nehéz és egyszerű. Nehéz, mert a rendezés megtartotta az eredeti szövegezést, a dramaturg mindössze annyit húzott belőle, amennyit minden előadásból húznak. „*Katona szenvedélyes nyelve az, amit már Szerb Antal és Arany is legfőbb erényének tartott, [...] ugyanez a nyelv az oka annak is, hogy a Bánk bán sokaknak nehezen befogadható*” – írja Herczog Noémi kritikájában.²⁹ A dramaturg nagyszerű munkáját dicséri az a tény, hogy Shakespeare darabjait a nehéz középkori nyelvezet szerint mind újrarendelték, míg a *Bánk bán* esetében mindössze az amúgy már átírt Illyés-magyarítás szövegét dolgozta kissé át *Vörös Róbert*. A jól ismert és ironia nélkül nehezen mondható „piha” kiáltások eltűntek, garas helyett fillért hallunk, ám a darabról lehántolt klisék után befogadhatóvá válik a régies szöveg is. A percepciót segíti a lecsupaszított színpad is, ám Katona művének esetében a történet az, ami erősen él, és még akkor is működne, ha a szereplők, mondjuk, végig széken ülve, mindenféle kinesztétika nélkül mondanák fel a szövegüket.

Összefoglalás

A dramaturgiai változtatások eredményeképpen beszélhetünk „*könnyedségről, humorról, egyértelmű érthetőségről, ami nemzeti drámánk esetében igen csak kuriózum. Így nemcsak a fiatal, lendületes színészek okán jön a »junior« jelző, hanem a megvalósításból is ered, amely nemhogy nem megy a tartalom rovására, hanem erősítve azt, egy különleges, mindenkivel kommunikálni képes előadást eredményez*”³⁰, és éppen ez volt Alföldi, valamint korábban Hevesi szándéka is. Alföldi rendezése és a *Bánk bán junior* csak bizonyos tekintetben újítás tehát. Ugyan újfajta módszerekhez (medencéhez, rockzenéhez, színésznövendékekhez) folyamodik, de célja végig egy: közel hozni egy majdnem kétszáz éves darabot a ma emberéhez. A terv bevált, a nézőteret időről időre gimnáziumi osztályok töltik meg. A kiváló színészi munka és a medence pedig képes egy „kötelezőt” szerethetővé tenni. És nem csak a gimnazisták számára.

29 Herczog Noémi: *Forrófejű nagyúr – Hideg vízben*, Színház

http://www.szhaz.net/index.php?option=com_content&view=article&id=35372:forrofej-nagyur--hi-degvizben&catid=13:szinhazonline&Itemid=16 (letöltve: 2011. május 8.).

30 Nyulassy Attila: *Könnyeiben úszó nemzet-len magyar*, 7óra7

<http://7ora7.hu/programok/bank-ban-junior/nezopont> (letöltve: 2011. május 8.)

Felhasznált irodalom

Bánk bán, a mű

Katona József: *Bánk bán*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980

Katona József: *Bánk bán junior*, Nemzeti Színház Színműtár, 2009

Könyvek és tanulmányok

Hegedűs Géza—Kónya Judit: *A magyar dráma útja*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1964

Orosz László: *A Bánk bán értelmezéseinek története*, Krónika Nova Kiadó, Budapest, 1999

Internetes források

Bánk bán. *Fehér Tibor, akinek nem épp puszipajtása volt a darab – eddig*, MTV, Ma reggel, 2009. október 22.; http://premier.mtv.hu/Hirek/2009/10/22/08/Bank_ban_Feher_Tibor_akinek_nem_epp_puszipajtasa.aspx

Bánk bán-mozaikok. Pillanatképek Katona József drámájának 175 éves színpadi történetéből. Komárom, 1988. január 28. Rendező: Takács Emőd; <http://www.oszk.hu/hun/kiallit/virtualis/bank/lapok/komarom.htm>

Herczog Noémi: *Forrófejű nagyúr – Hideg vízben*, Színház; http://www.szinhasz.net/index.php?option=com_content&view=article&id=35372:forrofej-nagyur-hidegvizben&catid=13:szinhasz-online&Itemid=16

Hevesi Sándor: *Bánk bán problémák* (Katona József centenáriuma-hoz) Nyugat, 1930. 8. szám; <http://www.huszadikszazad.hu/kultura/bank-ban-problema-katona-jozsef-centenariumahoz>

István Mária: *A díszlet- és jelmeztervezés és a fénytechnika története*, Magyar Színháztörténet 1920–1949; http://tbeck.beckground.hu/szinhasz/htm/35.htm#_edn19

Molnár Gál Péter: *Bánk ebihal-szereposztásban*, Népszabadság, 2009. július 13.; http://nol.hu/kult/szinhasz/a_nap_kritikaja_mgp_bank_ebihal-szereposztasban

Tompa Andrea: *Nem csak víz*, Színház, 2009. december; http://www.szinhasz.net/index.php?option=com_content&view=article&id=35465:nem-csak-viz&catid=37:2009-december&Itemid=7

Nyulassy Attila: *Könnyeiben úszó nemzet-len magyar*, 7óra7; <http://7ora7.hu/programok/bank-ban-junior/nezopont>

Egyéb

Dr. Kékesi Kun Árpád: *Előadás-elemzés – Kreatív írásgyakorlat* (színházi szakírás), 2010–2011. tanév, tavaszi félév, Színház- és filmművészeti szakíró-kritikus szak, Színház- és Filmintézet